

*For groups, as well as for individuals,
life itself means to separate and to be united,
to change form and condition, to die and
to be reborn. It is to act and to cease, to wait
and rest, and then to begin acting again,
but in a different way.*

ARNOLO VAN GENNEP

(1960: 189)

INLEIDING: EEN ANTROPOLOGISCHE BLIK OP MODERNE OUDERSCHAP

In my family I was treated as a person, never as a child who could not understand. My grandmother shared her worries about my parents with me as she combed my hair. My mother took me with her when she did field work among newly arrived immigrants. My father taught me to look him in the eye when I recited a poem to an audience. To them I was an individual. It might be necessary to keep me – as a child – from reading too much or sitting up too late. But it was never suggested that because I was a child I could not understand the world around me and respond to it responsibly and meaningfully.

MARGARET MEAD

(1972b: 281-282)

Margaret Meads ouders gaven haar zelfvertrouwen en een open kijk op de wereld. Zo legden ze de basis voor haar succes in haar latere leven, schrijft de beroemde antropologe (1901-1978). Ze geeft aan dat elke nieuwe generatie moet gaan staan op de schouders van de vorige. Ouders en omgeving geven het kind waarden en normen mee. Ook: mythen, verlangens en hoop. Mead die als antropoloog een groot deel van haar volwassen leven in verschillende samenlevingen doorbracht, schreef talloze boeken over verre samenlevingen, maar ook over de ontwikkelingen in Amerika. Ze was drie maal getrouwd en werd op haar veertigste moeder van een dochter. Haar faam dankt zij naast haar harde werken en intelligente observaties, ook aan haar jeugd, waarin zij een brede kijk meekreeg op menselijke samenlevingen en een open oog voor de noden en gevoelens van de mensen om zich heen.

Wat geven eigentijdse ouders hun kinderen mee? Hoe, en onder welke voorwaarden, brengen hedendaagse Nederlandse ouders hun kinderen groot? Een dertigtal jonge ouders zijn geïnterviewd over hoe zij hun ouderschap beleven en hoe ze het organiseren. Het zijn meest dertigers,

uit de Randstad, met jonge kinderen, moeders en vaders, met een verschillende achtergrond. Ze vertellen over moderne problemen en uitdagingen, zoals de combinatie van werk en kinderen, opvoeden in een haast- en consumptiemaatschappij, en de verdwijnende ruimte in en rond de stad. De ouders kennen eigentijdse problemen, zoals het toenemende aantal scheidingen, waardoor kinderen in twee huizen leven of opgroeien in een eenoudergezin, en de toenemende diversiteit van de samenleving, die meebrengt dat steeds meer kinderen te maken krijgen met verschillende culturele boodschappen.

De Randstad is het gebied waar die nieuwe diversiteit steeds zichtbaarder wordt: in een stad als Amsterdam heeft de meerderheid van de kinderen een multiculturele achtergrond. De nieuwe Nederlanders brengen hun eigen opvattingen over opvoeding en de plaats van kinderen mee. In de alsmaar drukker steden van de Randstad hebben moderne ouders hun kinderen steeds minder groen en speelruimte te bieden. Ze leven in een tempo dat steeds hoger ligt en hebben agenda's die steeds voller worden. Haast en kinderen: hoe verhoudt zich dat tot elkaar? Is er in hun leven nog ruimte voor het tempo van een kind?

Met antropologische blik

Kijken naar ouders, en hun beleving van kinderen krijgen en opvoeden, vanuit een antropologische invalshoek, betekent alert zijn op verschillen in culturele beleving. Een Hollandse tweede-leg vader, die met enthousiasme zijn nieuwe kroost koestert, verwacht niet dezelfde gehoorzaamheid en hetzelfde respect als een vader die net geïmmigreerd is vanuit Irak of Afghanistan, waar vaders een autoritaire positie als hoofd van de familie innemen. Cultuur, waarden en normen, de manier waarop 'wij' de dingen doen, doet ertoe.

De antropologische invalshoek impliceert tevens dat Nederland en Nederlanders niet alleen vanuit de regionale traditie, maar ook vanuit het perspectief van groeiende diversiteit worden gezien. Daarom is voor dit boek niet alleen met autochtone ouders gesproken, maar ook met ouders met een Surinaamse, Marokkaanse, Turkse, Iranese, Zambiaanse, en Chinese achtergrond. Uitgaan van de beleving van de respondenten, zich proberen te verplaatsen in hun perspectief, behoort tot de kern van de antropolo-

gische benadering. Daarbij gaat het niet zozeer om de kwantiteit van de verzamelde informatie – bestaande statistieken leveren betrouwbare kwantitatieve gegevens – maar om de kwaliteit ervan. Antropologen zijn geïnteresseerd in hoe mensen gebeurtenissen en ervaringen *beleven*, en welke *betekenis* ze eraan geven.

De kennis over verre (en nabije) gewoonten, die antropologen aandraagen, kan bijdragen aan inzicht in de eigen cultuur. De antropoloog houdt als het ware een spiegel voor: kijk eens naar jezelf met de blik van een ander. Zo trouwen mensen elders, zo voeden ze hun kinderen op, zo bedrijven ze politiek, zulke opvattingen over het leven hebben ze. Zo kan het ook en wat vind je dan van het jouwe? Antropologen als Mead hebben keer op keer het belang van een ruime blik benadrukt:

As the traveler who has once been from home is wiser than he who has never left his own doorstep, so a knowledge of one other culture should sharpen our ability to scrutinize more steadily, to appreciate more lovingly, our own (Mead, 1928: 8).

Een open blik en grotere kennis van verschillende culturen betekent noch louter afwijzing van de eigen cultuur noch omarming daarvan: het houdt in dat groter begrip mogelijk is voor zowel de eigen als een andere manier van doen.

Mead deed begin vorige eeuw veldwerk op een Polynesisch eiland en op Papoea-Nieuw-Guinea. Zij heeft uitvoerig aandacht besteed aan de verschillen in omgaan met kinderen, en die tussen mannen en vrouwen. Een tijd lang leefde ze met de Arapesh, een stam op Papoea-Nieuw-Guinea, en vervolgens met de Mundugumor, een stam, die enkele honderden kilometers verderop aan de rivier woonde. De manier waarop mannen en vrouwen met elkaar en met kinderen omgingen, verschilde enorm bij de twee stammen. Wat ook verschilde was het culturele temperament, de lokale opvatting van wat bij een typische Arapesh of een typische Mundugumor hoorde. De Arapesh waren zorgzaam voor kinderen, mannen zowel als vrouwen. Er werd tegen kinderen gepraat, voor ze gezongen en ze werden jarenlang en veelvuldig, zo vaak ze maar vroegen, gezoogd. Ieder in de stam toonde betrokkenheid bij de kleintjes.

Bij de Mundugumor werden kinderen veel minder liefdevol bejegend. Ze werden maar korte tijd aan de borst gehouden en, naar Meads indruk,

zoogden moeders met welhaast tegenzin. Zo snel ze konden lopen werden ze op de grond gezet, en al heel jong moesten ze zich zelf zien te redden. Het ging er vaak zo ruw aan toe dat Mead zich – geschokt – afvroeg hoe kinderen deze opvoeding überhaupt overleefden. De volwassen Mundugumor, mannen zowel als vrouwen, maakten op Mead een wrede en agressieve indruk; ze zochten ruzie en waren lichtgeraakt. Anders was het bij de Arapesh, waar zowel mannen als vrouwen zich tot vredelievende, geduldige en vriendelijke persoonlijkheden ontwikkelden. Hun cultuur, en dan vooral de zorgvuldige en geduldige wijze waarop met kinderen omgegaan werd, beviel Mead veel meer.

Mead (1968) laat zien dat opvoeding heel belangrijk is voor de vorming van de volwassen persoonlijkheid en dat de volwassen karakters mede afhangen van dominante culturele patronen. In de voortzetting van die patronen neemt de opvoeding van baby's, kleuters en kinderen, een centrale plaats in. Anders gezegd: je oogst wat je zaait, maar je zaait en je oogst niet onder zelfgekozen omstandigheden. Je krijgt je kinderen in een bepaald cultureel klimaat, binnen een bepaalde culturele setting.

Culturele diversiteit in vaderschap en moederschap

Niet alleen de wijze van opvoeden varieert tussen culturen, ook de rol van vaders en moeders. Eén van de grondleggers van de antropologie, Bronislaw Malinowski (1987; 2002), leefde enkele jaren tussen de Trobrianders, die een buitengewoon relaxte en vrolijke indruk op hem maakten. De Trobrianders geloofden dat overleden voorouders van een moeder terugkeerden van het dodeneiland aan de horizon, en zo geboren werden in haar schoot. De zielen van de voorouders kozen zelf het moment van nestelen in de baarmoeder. Geboorte bij de Trobrianders had dus te maken met familie en verbondenheid en met het vereren van de zielen van de overledenen, maar niet met sperma of coïtus. De Trobrianders waren wel seksueel actief, heel actief zelfs. Ze kenden tal van erotische liedjes en dansen. Seksualiteit hoorde bij het leven. Kinderen, die met elkaar begonnen op te trekken in de periode dat ze niet langer gezoogd werden, met ongeveer een jaar of vier, vijf, waren vrij de seksualiteit te exploreren. Wanneer een jongen en een meisje wilden trouwen, dan kon dat zonder veel plichtplegingen en ritueel. Zij trok bij hem en zijn

familie in en ze deelden de maaltijd. Dat was een speciaal moment, want alleen aan gehuwden was het toegestaan gezamenlijk te eten.

Malinowski beschrijft met verve de toegewijde rol van de Trobriand vader. Hij is een geliefde, toegewijde, vriend van de kinderen, maar hij blijft een vreemde. Echte verwantschap, 'same body', bestaat bij de Trobrianders alleen via de moeder. Autoriteit wordt uitgeoefend door moeders broer; hij is degene die het huishouden van yammen, het basisvoedsel, voorziet en haar kinderen dansen, liederen, mythen, magie, vissen en houtsnijden leert.

Hij vergelijkt de Trobriand vader met de vader in westerse maatschappijen. In zijn tijd – Malinowski is eind negentiende eeuw geboren in Polen en werkt later in Engeland – zijn vaders autoritair. Ze eisen gehoorzaamheid van vrouw en kinderen, en vinden een dienstbare vrouwenrol vanzelfsprekend. Hij maakt een onderscheid naar klasse: vrouwen uit de Poolse arbeidersklasse hebben een fysiek zwaar leven, en kunnen net als hun kinderen van een dronken echtgenoot een pak slaag verwachten. De huwelijkse hiërarchie bij de Poolse leidende klasse is subtieler; mannen gaan de wereld in, hebben een grotere kennissenkring, zijn hoger opgeleid en hebben een inkomen; op grond van deze redenen, en het feit dat zij man zijn, domineren zij.

Wat Malinowski betoogt is dat de rol van moeder in verschillende maatschappijen min of meer vergelijkbaar is: ze is voedster en zorgster, een centraal punt in het dagelijkse leven en de opvoeding van de kinderen. De rol van vader daarentegen varieert: zijn rol is niet noodzakelijkerwijs verbonden met het biologische vaderschap en zijn sociale rol wordt steeds anders ingevuld, variërend naar klasse en cultuur. De scheiding van biologisch en sociaal vaderschap wordt vooral duidelijk in de Trobriand cultuur. De Trobrianders hechtten wel een zeker belang aan het instituut huwelijk en zagen ongehuwd moederschap als minder gewenst, maar de rol van vader was vooral sociaal, niet biologisch: met zijn kinderen had hij een warme en affectieve band. Autoriteit had hij niet: zijn kinderen droegen niet zijn naam, erfden niet van hem en konden hem niet opvolgen.

Dat de rol van moeders eveneens varieert komt uit feministisch onderzoek naar voren. De Engelse antropologe Henrietta Moore (1988) haalt onderzoek aan, waaruit blijkt dat zorgen noch zogen exclusief moederlijke bezigheden zijn. Ze illustreert dat aan de hand van de geschiedenis van de Engelse *upper class*. Tot aan de achttiende eeuw was

het gebruikelijk dat adellijke dames leiding gaven aan personeel en huishouden. Zij hielden ook toezicht op de kinderen en zagen toe op hun opvoeding. Maar zogen deden zij niet: daarvoor werd een min ingehuurd. In de achttiende eeuw kwam er een omslag; de *nanny* deed haar intrede, en de min verdween. Nu zoogden de *upper class* moeders zelf, maar na de zoogtijd werd de opvoeding in handen van de *nanny* gelegd.

Een andere opvatting over vaderschap dan de westerse vond ook de antropologe Eleanor Leacock (1981), die onderzoek deed onder Noord-Amerikaanse Indianenstammen. Zij verhaalt hoe zij zag dat één van de mannen van de Montaignaisstam zich bekommerde om een kind dat zich bezeerd had. In haar aantekeningen kon zij echter geen verwantschapsrelatie tussen de man en het kind ontdekken. Op haar vraag vervolgens, welke relatie, welke verwantschap de man met het huilende kind had, antwoordde de Montaignais dat het een kind van zijn stam was. Hij voegde er aan toe dat jullie, Europeanen, alleen houden van de kinderen van je eigen familie, maar dat wij, Montaignais, houden van alle kinderen van onze stam.

De reactie van de Montaignais indiaan toont enig misprijzen voor de Europese nauwe definitie van verantwoordelijkheid voor kinderen; die geldt vooral de biologische nazaat, niet het kind in het algemeen. Voor de Europeanen staat niet het collectief, de clan, op de eerste plaats, maar het individuele gezin. Die inperking geeft de plaats van het kind in de samenleving aan. In samenlevingen waarin de reproductie van minder belang gevonden wordt dan de productie, is het hier en het nu belangrijk, niet het – imaginaire – verleden of de – magische – toekomst. Belangrijker dan, zorgvragende, kinderen en ouderen, is het presterende en producerende individu.

Intermezzo: een evolutionair perspectief

Niet alleen antropologen, maar ook biologen bestuderen de processen van reproductie, en de rol van conceptie, zwangerschap, bevalling en het grootbrengen van kinderen daarin. De evolutionair biologe Sarah Blaffer Hrdy (1999) analyseert hoe in de loop der tijden moeders steeds geconfronteerd zijn met het spanningsveld tussen het krijgen van kinderen en het grootbrengen ervan. Soms kan de geboorte van een nieuw kind het leven van haar andere kinderen in gevaar brengen. Soms zijn zwakke kinderen of

kinderen van een bepaald geslacht ongewenst. Door de eeuwen heen zijn er moeders geweest die hun kinderen verwaarloosd hebben of gedood. Dat is ook tegenwoordig het geval, vooral in landen met een sterk patriarchale cultuur zoals China en India, waar jaarlijks duizenden moeders hun meisjesbaby's vergiftigen, verstikken of verdrinken (Srinivasan, 2005). Volgens Hrdy is het zogenaamde 'moederlijke instinct' een mythe. Door de keuzes en strategieën van moeders te verhullen onder een wollen deken van een verondersteld moederlijk instinct, is het zicht op haar actieve rol in het zo goed mogelijk grootbrengen van haar kinderen ondergesneeuwd.

Met een kind op de rug of de arm is het leven van een voedselverzamelaarster zwaarder, en zeker als er meerdere kinderen zijn, groeit haar last. Volgens Hrdy zijn moeders daarom sinds vroegste tijden aangewezen op elkaar, op grootmoeders, op grotere kinderen, op minnaars en zusters. Het grootbrengen van kinderen vergt strategie en afweging. Zonder tal van strategische allianties verloopt het grootbrengen van de volgende generatie niet succesvol. Dat geldt volgens Hrdy voor mensen evenzeer als voor andere primaten.

Voor ouders, maar ook voor samenlevingen, zijn moederschap en vaderschap ingewikkeld. Als samenlevingen willen voortbestaan, dan moeten ze een manier vinden om kinderen volwassen te laten worden, en ze de regels van het leven en de cultuur te leren. In die wil tot voortzetting van mensen, de soort, of van culturen, zijn genen, driften en maatschappelijke organisatie met elkaar verweven. Zonder miljoenen jaren van zogen zouden er geen mensen meer zijn. Zonder miljoenen jaren van zorg zouden generaties elkaar niet hebben opgevolgd. Zonder dwingende culturele regels die de omgang van mensen met elkaar vorm geven, zou er geen context zijn, waarbinnen wij kinderen groot kunnen brengen.

Hrdy wijst er op dat de historisch unieke situatie waarin tegenwoordige samenlevingen zijn beland als een vaststaand en bijna natuurlijk gegeven wordt gezien. Simpele en toegankelijke geboorteregeling, als gevolg van het massaal en goedkoop verkrijgbaar worden van de pil, wordt als gegeven beschouwd. Westerse samenlevingen zien het als vanzelfsprekend dat vrouwen hogere opleidingen kunnen volgen en beter betaalde banen kunnen krijgen en dat kinderen een keuze zijn binnen een carrièreplan. Maar zo vanzelfsprekend en natuurlijk is het niet: veel ontwikkelingen van westerse samenlevingen zijn uniek en nieuw – en dat maakt de keuzes voor moeders ingewikkeld. Hrdy concludeert dat 'mother-

hood has become a minefield, and we are walking through it without so much as a map to guide us' (1999: 4). Nieuwe keuzes betekenen nieuwe valkuilen, en noch vaders noch moeders kunnen simpelweg vertrouwen op de ervaring van voorgaande generaties. De veranderingen zijn, in evolutionair en in antropologisch perspectief, razendsnel gegaan.

Moeders en vaders in Nederland: de tweede golf en haar naweeën

Net als elders zorgde de tweede feministische golf in Nederland voor een belangrijke omslag in het denken over mannen en vrouwen, en voor een nieuwe politieke agenda. Dolle Mina's stredden voor het recht op zelfbeschikking en het recht baas te zijn in eigen buik. Seksueel geweld moest worden benoemd en beteugeld, verkrachters belemmerden vrouwen zich vrij op straat te begeven: vrouwen eisten de straat terug. Feministen ijverden voor nieuwe verhoudingen tussen mannen en vrouwen, nieuwe rollen voor vaders en moeders en voor een evenredige verdeling van betaald en onbetaald werk.

In Nederland was op het gebied van de verdeling van zorg en arbeid een wereld te winnen, want meer dan in andere westerse landen kende Nederland een scheiding tussen mannen als kostwinner en vrouwen als huisvrouwen. Tot 1957 waren gehuwde vrouwen handelingsonbekwaam, wat inhield dat hun juridische positie gelijk was aan die van minderjarigen of onder curatele gestelde krankzinnigen. Ook in 1957 werd het verbod op het werken van gehuwde ambtenaressen opgeheven, wat betekende dat pas vanaf dat moment gehuwde vrouwen voor de klas mochten staan.

Tegen de diep verankerde wettelijke, economische en sociale ongelijkheid kwamen vrouwen in verzet. Eén van de eerste protestteksten kwam van Joke Kool-Smit, die in *De Gids* een artikel publiceerde getiteld *Het onbehagen bij de vrouw* (1967). Zij pleitte voor grotere deelname aan arbeid en onderwijs voor vrouwen:

Men zou het werken van gehuwde vrouwen kunnen vergelijken met uitbreiding van het onderwijs. Beide stellen mensen in staat hun horizon te verbreden en meer geïnteresseerd te zijn in de wereld omdat ze over meer aanknopingspunten beschikken (Joke Kool-Smit, 1967).

Het ging haar niet alleen om het buitenshuis werken van vrouwen, een eigen inkomen en zelfstandigheid. Het ging haar ook om betere burgers, betere moeders; om vrouwen met kennis, eigenwaarde, zelfrespect. Dat zou de samenleving als geheel ten goede komen. Dan zouden vrouwen ook betere moeders kunnen zijn:

Vaders en kinderen kunnen van mening verschillen; met moeders valt over vele zaken helemaal niet te praten omdat ze geen notie hebben van de maatschappij. Zou het niet goed zijn als moeders hun kinderen meer te bieden hadden dan enkel zorgzaamheid? (Joke Kool-Smit, 1967).

De tweede feministische golf, waar dit artikel een voorbode van was, zette in op verschillende terreinen. De macht diende te worden herverdeeld, wat betekende dat ook vrouwen een rol in politiek en de top van ambtelijke organisatie en bedrijfsleven verkregen. De herverdeling van macht betrof tegelijkertijd een nieuwe opvatting van macht: één die minder op dwang en meer op overreding stoelde. Veel plannen van tweede golf feministen gingen veel verder dan alleen een eerlijker verdeling van macht of zorg en arbeid. Het ging om verandering van de macht en de arbeid zelf. De druk van voortschrijdend kapitalisme kon worden gestopt door arbeid en macht fundamenteel anders te organiseren. De voltijdse productienorm stond onder vuur: het streven was naar een vijfjarige werkdag, voor mannen én voor vrouwen. Dat zou leiden tot eerlijker verdeling van betaalde én onbetaalde arbeid en tot een andere beleving van werk en werkdruk. De vijfjarige werkdag leek ook een voorwaarde om vaders meer te betrekken bij hun kroost, wat weer tot de ontwikkeling van een breder palet aan menselijke vaardigheden zou leiden, bij mannen. Zowel vrouwen als mannen zouden vollediger tot ontplooiing kunnen komen, meer kanten van zichzelf tot ontwikkeling kunnen brengen, betere ouders zijn, in een wereld met minder ongelijkheid.

Als we vanuit het begin van de 21^e eeuw terugkijken op de vele ideeën en plannen uit de tweede golf, dan moeten we constateren dat er veel plannen niet tot uitvoering gebracht zijn. In de maalstroom van maatschappelijke ontwikkelingen verschaalde het brede feministische gedachtegoed tot het idee dat vrouwen meer moesten deelnemen aan de betaalde arbeid en vaker door een glazen plafond moesten, al ging dat ten koste van 'vrouwelijke' waarden als invoelingsvermogen, compassie

en zachtheid. Wat niet opgepakt werd, was het idee dat het ging om een andere inrichting van de economie en de politiek, van vaderschap en moederschap. Het pleidooi dat een beter moederschap, met moeders die meer te bieden hadden dan alleen zorgzaamheid, en een beter vaderschap, met vaders die ook dagelijkse zorg op zich namen, zou bijdragen aan weerbaarder en completer kinderen, schoot nauwelijks wortel. De vijfjarige werkdag verdween van de agenda: niet een andere invulling van het ouderschap, maar een pleidooi voor grotere arbeidsparticipatie van vrouwen werd kernpunt van het emancipatiebeleid. De tweede golf kan nu, achteraf gezien, vooral bestempeld worden als een beweging die vrouwen de mannenwereld instuwde, ze dreef naar meer participatie in de macht, in het bedrijfsleven, en bij de overheid, terwijl in de emancipatie van mannen weinig tot geen voortgang geboekt werd.

Moeders en vaders in Nederland: de cijfers

Ondanks dat veel plannen en ideeën uit de tweede feministische golf nog altijd op uitvoering liggen te wachten, is er de afgelopen decennia op het terrein van zorg, arbeid en moederschap wel degelijk het één en ander veranderd. Sommige veranderingen zijn zelfs heel ingrijpend. Zo is het geboortecijfer sterk gedaald, evenals het cijfer van ongewenste zwangerschappen. Waar Joke Kool-Smit in 1967 nog ietwat zorgelijk vaststelde dat de pil maar door een fractie van de vruchtbare vrouwen werd geslikt, en daarom maar weinig invloed had, haalde de tijd haar twijfels in. Het kindertal is drastisch gedaald. Dat is een verandering met grote gevolgen voor de beleving van ouderschap; kinderen van nu zijn bijna altijd welkom en gewenst. Maar ook worden moderne ouders, met name moeders, afgerekend op hun individuele keuze voor een kind, nu niet langer God of genen de verantwoording dragen.

Op het terrein van arbeidsparticipatie en onderwijs is de afgelopen decennia eveneens beleid gevoerd. Sinds Hedy d'Ancona in 1981 staatssecretaris werd op het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid is emancipatiebeleid deel van het regeringsbeleid geweest. Wetgeving die zwangerschapsverlof en ouderschapverlof regelt, is verruimd. Kinderopvang wordt veel ruimer aangeboden. Scholen zijn verplicht overblijf aan te bieden, en sinds kort ook naschoolse opvang. Het aanbod van crèches

is sterk gestegen. Op het terrein van onderwijs zijn meiden aan een inhaalslag begonnen: zowel in het middelbaar onderwijs als aan de universiteit doen ze het steeds beter – ze zijn zelfs al in de meerderheid onder de studenten – al blijft de doorstroming tot hogere functies in het universitair onderwijs en onderzoek beperkt.

Waar toe hebben deze ontwikkelingen geleid? In de eerste plaats: meer vrouwen zijn gaan werken. Volgens het rapport 'Nederland deeltijdland' (Portegijs & Keuzenkamp, 2008) werkt bijna 70 procent van de potentiële vrouwelijke beroepsbevolking. Dat is veel, ook vergeleken met omringende landen. Maar vrouwen werken ook weer weinig, omdat het voor het overgrote deel om kleine, parttime, banen gaat. Nederland wordt wel de kampioen deeltijdarbeid genoemd. Tenminste, voor zover het vrouwenarbeid betreft, mannen zijn voornamelijk voltijds blijven werken.

De kleine deeltijdbanen leiden niet tot economische zelfstandigheid, dat wil zeggen tot het verdienen van ten minste 70 procent van het minimumloon. Volgens de vierde Emancipatiemonitor (Portegijs et al., 2006) is maar iets meer dan 40 procent van de vrouwen economisch zelfstandig, terwijl bijna 70 procent van de mannen dit is. Er zijn in dit opzicht overigens verschillen tussen de belangrijkste etnische groepen. Surinaamse vrouwen zijn vaker economisch zelfstandig dan Hollandse vrouwen, terwijl vrouwen met een Turkse of Marokkaanse achtergrond minder vaak economisch zelfstandig zijn dan Hollandse vrouwen (Portegijs & Keuzenkamp, 2008).

Het anderhalverdieners model lijkt de huidige opvattingen over mannen- en vrouwentaken te weerspiegelen. De vierde Emancipatiemonitor (Portegijs et al., 2006) geeft aan dat ook vrouwen die geen minderjarige kinderen hebben (dat betreft tweederde van het aantal werkende vrouwen) in kleine banen werken. Mannen werken voor het grootste deel voltijds, verdienen meer, en zijn vaker aanwezig in hogere functies. Met die taakverdeling lijken zowel mannen als vrouwen in toenemende mate in te stemmen. Dat laatste is een, misschien wel verrassende, uitkomst van de vierde Emancipatiemotor. Sinds tien jaar is het percentage van zowel jonge mannen als jonge vrouwen, die vinden dat kinderen vooral een taak en verantwoordelijkheid van vrouwen zijn, aan het stijgen. Was dat cijfer halverwege de jaren negentig gezakt tot minder dan 20 procent, nu vindt meer dan 50 procent van de mannen, en bijna 30 procent van de vrouwen tussen de twintig en dertig 'dat een vrouw geschikter is voor de opvoeding van jonge kinderen' (Portegijs et al., 2006: 299).

Het aanbod van kinderopvang neemt toe. De vierde Emancipatiemonitor (Portegijs et al., 2006: 114-116) toont een grote stijging van het aantal opvangplaatsen in dagopvang, buitenschoolse opvang en gastouderopvang. Een kwart van de kinderen jonger dan vier ging in 2004 één of meer dagen naar een kinderdagverblijf. Hoogopgeleide werkende moeders maken naar verhouding vaker gebruik van de formele kinderopvang, of van een gastouder, dan laagopgeleide moeders. Ze vullen die opvang vaak aan met de hulp van familie. Vooral de combinatie grootouders en kinderdagverblijf is populair. Laag en middelbaar opgeleide moeders doen vooral een beroep op het informele circuit van familie, vrienden en burens. De meerderheid van zowel de moeders als de vaders is overigens van mening dat zichzelf het beste voor hun kind kunnen zorgen en dat uitbesteding van zorg voor meer dan enkele dagen per week ongewenst is.

Op diverse terreinen van de arbeidsmarkt is volgens de vierde Emancipatiemonitor sprake van stagnatie: het verschil in uurloon tussen mannen en vrouwen neemt niet af, en de horizontale segregatie – scheiding in mannen en vrouwenberoepen – blijft intact. Ook het aandeel van mannen in onbetaalde arbeid stijgt maar heel beperkt en blijft achter bij de streefwaarde (Portegijs et al., 2006: 305). Minder vrouwen dan gehoopt breken door de glazen plafonds in politiek, wetenschap en bedrijfsleven. Wel wordt als positieve ontwikkeling gezien dat meer moeders aan het werk zijn gegaan, al betreft dat vooral kleine deeltijdbanen. Deze ontwikkeling is volgens de onderzoekers niet voldoende om het gehele beeld positief te waarderen. Geconcludeerd wordt dan ook dat er sprake is van stagnatie in het emancipatieproces:

De groei die we op tal van terreinen zagen in de jaren negentig van de vorige eeuw, is in het begin van deze eeuw afgezwakt en vervolgens op vele punten tot stilstand gekomen (Portegijs et al., 2006: 308).

Afgaand op de statistieken vinden we een steeds dominanter wordend beeld van gezinnen waarin de vader voltijds en de moeder deeltijds werkt, en waarin de moeder de primaire zorgende rol heeft. De arbeidsmarkt blijft gesegregeerd. Zo op het oog is er niet heel veel wezenlijks veranderd de afgelopen decennia. Mannen zijn maar met mondjesmaat meer gaan participeren in de zorg. Moeders zijn gaan werken, maar vooral op een manier waarbij ze er zoveel mogelijk voor hun kinderen

zijn. *Mijn kinderen hebben er niets van gemerkt*, de titel van een studie naar werkende moeders van Marjolein Moirée (1992), drukt dat prima uit.

Het verhaal achter de cijfers

De statistieken van de Emancipatiemonitoren, het CBS en het SCP geven maar een klein deel van de ontwikkelingen aan. Ze tonen de eindresultante van ontwikkelingen; niet de dynamiek daarbinnen. Er voltrekken zich echter meer veranderingen dan de cijfers laten zien. Eén van de veranderingen betreft de invulling van het ouderschap. De cijfers van de radicaal dalende geboorten na de komst van de pil vertellen niet het verhaal van de nieuwe generatie die opgroeit in heel kleine gezinnen. Die het voorbeeld mist van oudere broers en moederende zussen, van tantes, en buurvrouwen, en kinderrijke gezinnen in de straat; al die dagelijkse voorbeelden van opvoeden en moederen zijn verdwenen. Opvoeden is uitvinden geworden. Moderne ouders hebben geen blauwdruk meer, maar zijn aangewezen op boeken, televisie en internet. De vanzelfsprekende voorbeelden, de aangeleerde vaardigheden, zijn in één, twee generaties op de achtergrond geraakt. Moderne jonge ouders moeten, misschien wel meer dan welke generatie voor hen ooit, het wiel helemaal opnieuw uitvinden.

Nog meer dynamiek. Onder de uiterlijke stilte van stagnatie van emancipatie voltrekt zich volgens de socioloog Jan Latten en de journaliste Milou van Hintum (2007) een ingrijpende verandering. Vrouwen zijn bezig met een opmars. Relatiepatronen en patronen van gezinsvorming veranderen snel. De echtscheidingscijfers nemen al jaren toe en één op de drie huwelijken strandt. Daarbij zijn de belangrijkste redenen om te scheiden overspel en het gevoel niet meer bij elkaar te passen. De cijfers van het hertrouwen stijgen eveneens en daarmee groeit ook het aantal stiefkinderen en stiefouders.

Het sociale cement dat de kerk ooit gaf, als hoedster van gezin en gemeenschap, verbrokkelt met het leeglopen van de kerken en de voortschrijdende secularisatie. Het individu treedt op de voorgrond, als consument. Het aantal eenpersoonshuishoudens groeit. Huwelijken zijn steeds minder verbintenissen voor het leven, maar blijken vaker tijdelijke samenlevingscontracten. Niet samenwonen in een relatie kan ook: het aantal lat-relaties groeit, en bedraagt al bijna een half miljoen. Het instituut huwelijk

zelf krijgt wel meer kleur, doordat het steeds gevarieerder wordt, nu homostellen en lesbische koppels een echtelijke verbintenis aangaan.

De maatschappij van nu is meer fluïde en veranderlijk aan het worden. De moderne burger wordt aangesproken als consument, die voortdurend keuzes moet maken. Dat geldt ook voor relaties. Volgens Latten en Van Hintum (2007) zijn de steeds hoger opgeleide vrouwen van nu kieskeuriger aan het worden. Bovendien kan – aan de bovenkant van de inkomenspiramide – een groeiend aantal vrouwen het zonder man financieel best bolwerken. We groeien toe naar een internet- en commerciële maatschappij, waarin het individu en de individuele keuzes op de voorgrond staan, en waarin de man-vrouw verhoudingen fundamenteel veranderen. Zij zijn van mening dat vrouwen onafhankelijker worden: 'In de toekomst zal het mannelijk IK van hun partners niet meer vooropstaan. Het ooit dienstbare IK van vrouwen wordt assertiever en zal meer dan nu een eigen plek opeisen' (Latten & Van Hintum, 2007: 169). Volgens hen is de toekomst aan sterke vrouwen. Zij onderscheiden een ontwikkeling in de richting van een nieuw '*matriarchaat*', een samenleving, waarin vrouwen, in hun rol van moeders, de centrale spil vormen.

Relaties zullen dynamischer zijn dan vroeger, mensen zullen verschillende perioden van hun leven single zijn, en zich bovendien op een manier gedragen die bij de burgerlijke stand en in de statistieken lang niet altijd is terug te vinden. In dat woud van scheidingen, samengestelde gezinnen, stiefgezinnen, parttime vaderschap en andere informele situaties is de moeder-kindrelatie dan ook de enige echt blijvende relatie, of dat nu een bewust gewilde keuze van de moeder is geweest of niet (Latten & Van Hintum, 2007: 171).

De samenleving die Latten en Van Hintum voor ogen hebben, wordt in de antropologie meestal niet benoemd als *matriarchaal* (een term die gereserveerd wordt voor klassieke moederrechtelijke samenlevingen in een ver verleden) maar *matrifocaal*. Dergelijke matrifocale samenlevingen vinden we bijvoorbeeld in het Caribisch gebied, waar Antilliaanse en Creools-Surinaamse moeders een centrale functie innemen als opvoedster en kostwinner (Wekker, 2006). Vrouwen zijn daar moeders, zusters, minnaressen en degenen die de nieuwe generatie onderhouden. Mannen zijn belangrijk als zonen, broers en minnaars, maar niet als vader of kostwin-

ner. Een dergelijk, moedergecentreerd, beeld lijken Latten en Van Hintum te schetsen voor de toekomst van Nederland. Maar wel met een belangrijk verschil: Surinaamse, Dominicaanse of Antilliaanse moeders zijn vaak arm en laag opgeleid, terwijl het in de toekomstvisie van Latten en Van Hintum gaat om de dominant wordende rol van hoogopgeleide en goed verdienende moeders.

In de samenleving die Latten en Van Hintum schetsen zullen kinderen opgroeien met een sterk besef van individualisme. Het wordt een maatschappij van 'IKKEN'. De kinderen van de toekomst zijn de nieuwe consumenten van de kennismaatschappij, waarin snelheid en het maken van keuzes topvaardigheden zullen zijn. Dat houdt in dat het moderne kind meer dan ooit wordt opgevoed in patronen die tot keuzes dwingen; het eigentijdse kind zelf wordt al een – kleine – consument.

Kijken achter de cijfers levert interessante inkijkjes op: de veranderende rol van vrouwen toont zich in nieuwe vrouwbeelden en nieuwe vrouwelijke idolen. Het zijn niet in de eerste plaats vrouwen die de macht hebben, of die voorop lopen in het bedrijfsleven, zoals bijvoorbeeld Neelie Kroes of Nina Brink, die tot de verbeelding spreken (Hommes, 2008). Meer impact lijken filmsterren en popidolen te hebben. De tot 'meest sexy vrouw ter wereld' uitgeroepen filmster en Oscarwinnares Angelina Jolie zet zich in voor de slachtoffers van de overstroming in New Orleans en voert actie voor hulp aan ontheemden in Irak. Het is opvallend dat zij eerst een gezin stichtte door twee kinderen te adopteren, en pas daarna ging samenwonen met de vader van haar volgende kind. Ook de meest verdienende vrouwelijke popster van het moment, Madonna, stichtte eerst een gezin, en trouwde pas daarna met de vader van haar tweede kind. De topidolen van nu geven het beeld van vrouwen die hun leven zelf vorm geven, succesvol zijn in hun werk, politiek geïnvolveerd zijn, en niet afhankelijk zijn van mannen om een gezin te stichten, al zijn vaders in tweede instantie welkom om mee te doen.

Wij kunnen ons ook afvragen of deze maatschappij van sterke moeders voor alle vrouwen leeft, of zij bereikbaar is en gewenst: want waar is de plek voor zonen en vaders? Ouders van nu begeven zich als het ware in een mijnenveld, zoals de biologe Hrdy dat noemt. Ze zijn opvoeders: maar welke boodschap dienen kinderen mee te krijgen en wie dient die mee te geven? Ouders, grootouders, vrienden, crècheleidsters, of kinder-

verzorgsters? En welke opvoeding leidt tot mensen die in staat zijn de nieuwe uitdagingen van de komende tijd het hoofd te bieden?

Volgens de antropoloog Bronislaw Malinowski is het de taak van alle samenlevingen om kinderen, de volgende generatie, veiligheid te bieden, bescherming en voeding, opdat zij kunnen opgroeien. Maar om menselijke samenlevingen voort te kunnen zetten, is meer nodig: taal, cultuur, mythen, vaardigheden, omgangsregels en wetten. Ouders van nu, die leven in een tijd die Malinowski honderd jaar geleden niet kon voorzien, dienen deze aloude culturele vereisten invulling te geven. Welke culturele boodschap dient een kind mee te krijgen, en welke vaardigheden, welke mythen, welke symbolen, welk houvast? Ouders moeten dat doen binnen een snel veranderende en complexer wordende maatschappij. Sterker dan veel samenlevingen in het verleden, is de huidige samenleving geïndividualiseerd en vercommercialiseerd. Aan kinderen is een afnemende behoefte: in eerste instantie kosten ze geld, en hun waarde als investering voor de toekomst staat in een steeds meer op het hier en nu gericht hedonisme ter discussie.

Verhalen van eigentijdse ouders

De ouders, die voor dit boek geïnterviewd zijn, voor het overgrote deel dertigers, wonen allen in de Randstad. Ze hebben jonge kinderen; hun jongste kind is nog geen twaalf. Ze delen de zorg voor hun kinderen, wonen samen, of apart, of zijn alleenstaand ouder. Vanuit de antropologische invalshoek is aandacht voor culturele diversiteit. Onder de geïnterviewden bevinden zich representanten van nieuwe Nederlanders, zoals vluchtelingen en migranten. Zij verwoorden niet alleen hun eigen, vaak moeilijke, verleden, maar ook hun oorspronkelijke visie op kinderen, samenleven en opvoeden.

In het eerste hoofdstuk wordt ingegaan op de vraag waarom mensen, mannen en vrouwen, kiezen voor kinderen. Vervolgens komt de focus te liggen op hoe ouders het ervaren om te leven met een kind, en hoe ze bezig zijn met de opvoeding van hun kroost. Welke waarden geven ze kinderen mee? Welke hoop en dromen hebben ze? In het hoofdstuk "Tropenjaren: wie zorgt?" wordt de blik gericht op de hectiek van de combinatie werk, kinderen en relatie. Hier ligt de aandacht op knelpunten

in de organisatie van die combinatie, en op de afwegingen die ouders maken ten aanzien van opvang, het inschakelen van verwanten en het onderling verdelen van de zorg. In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de ruimte die er, in sociaal en fysiek opzicht, bestaat voor kinderen in de huidige, snel veranderende, maatschappij. Hier speelt tenslotte de vraag: op welke samenleving worden kinderen voorbereid?

Deze hoofdstukken worden afgewisseld met een vijftal hoofdstukken, waarin een aantal eigentijdse vaders en moeders wat uitvoeriger aan het woord komen. Om te beginnen vertelt Iris (31), moeder van een zoon, die ze uit een relatie met een Costa Ricaanse vriend kreeg, hoe ze studie en werk combineert met de zorg voor haar kind. Marcia (34), geboren in Suriname, beschrijft het leven van een alleenstaande moeder met drie zonen, die als medewerkster in een supermarkt het hoofd boven water houdt. De Hollandse, getrouwde, moeder van twee kinderen, Minke (32), laat zien hoe ze worstelt met de vraag hoe je in de huidige tijd invulling geeft aan verantwoord opvoeden en zorgen, terwijl je ook wil werken. Youssef (45), bioloog, geboren in Marokko, getrouwd, en vader van een zoon en een dochter, geeft zijn visie op de gecommmercialiseerde Nederlandse samenleving en de ruimte die deze kinderen biedt. Het laatste portret tenslotte toont Frits (46), werkzaam in een vluchtelingen-centrum en getrouwd met een Chinese asielzoekster. Terwijl zijn vrouw werkt, verkent Frits met stiefdochter en biologische zoontje de ruimte aan de rafelranden van de stad. Deze vijf portretten geven, samen met de stemmen die elders in dit boek te horen zijn, een beeld van moderne ouders, die een weg zoeken voor zichzelf en hun kroost.